

*Парагайло В. О.,
аспірант кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ» В НОРМАТИВНИХ АКТАХ ТА ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Розглядаються основні наукові підходи до визначення поняття «культурні цінності». Досліджуються основні міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які містять визначення культурних цінностей та перелік об'єктів, що їм відповідають. Аналізується доктринальне тлумачення поняття культурних цінностей, їх основних ознак та критеріїв, за якими можна віднести ті чи інші об'єкти до культурних цінностей.

Ключові слова: дефініція, культурні цінності, культурна спадщина, надбання держави, ознаки культурних цінностей.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються кардинальні зміни суспільно-політичного та соціально-економічного життя. Держава переглядає погляди та підходи щодо збереження культурного надбання України, а також проводить відповідні заходи щодо збереження та повернення культурних цінностей. Змінюється ставлення до культурно-історичного надбання нашої держави і в простих громадян, що пояснюється пробудженням національної самосвідомості українців. Усе це викликає посилений інтерес до вивчення поняття культурних цінностей, а з огляду на відсутність єдиних підходів до досліджуваного нами поняття актуалізує проведення дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення поняття «культурні цінності» відбувалося на основі наукових доробків таких вітчизняних вчених, як В. Акуленко, Т. Курило, О. Менська, К. Федько та інших. Проте варто зазначити, що комплексного вивчення зазначеного поняття ще не було проведено.

Метою даної статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів визначення поняття «культурні цінності».

Виклад основного матеріалу. З метою кращого розуміння категоріального апарату в досліджуваній сфері, на нашу думку, необхідним є проведення аналізу таких фундаментальних понять, як «культура» та «цінності», що є невіддільними складниками правової категорії «культурні цінності».

Сьогодні є близько 500 визначень поняття «культура», що свідчить передусім про його багатоаспектність та масштабність. Культура – слово латинського походження (лат. culture), яке дослівно перекладається як обробка, догляд, поліпшення.

З історичного погляду культура є сукупністю предметів і явищ, створених людською діяльністю, які відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини. Вона розглядається як «сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж його історії, та різноманітних форм діяльності, спрямованих на їх виробництво, засвоєння та застосування» [1, с. 179].

Звернемося до словникового тлумачення даної дефініції. У Великому тлумачному словнику української мови культура визначається як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини» [2, с. 596]. Чинне законодавство України також містить визначення культури. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI культура – це сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає усі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [3].

Загалом у науці сформувалися три основні підходи до поняття «культура»:

- антропологічний, згідно з яким культура – це сукупність усіх благ, створених людиною;
- соціологічний, за яким культуру слід сприймати як сукупність усіх духовних цінностей;
- філософський – найширший, згідно з яким культура – це певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей особистості [4].

Другим складником поняття «культурні цінності» є дефініція «цінність», що може мати декілька значень: 1) виражена в грошах вартість чого-небудь, ціна; 2) те, що має матеріальну або духовну вартість; 3) важливість, значущість чого-небудь» [2, с. 1588]. Хоча не існує єдиного визначення даного поняття, оскільки воно є об'єктом дослідження різних наук, на нашу думку, насамперед «цінність» є філософською категорією і поєднує в собі духовний та матеріальний аспект сприйняття навколишнього світу.

Для повного та всебічного розуміння категорії «культурні цінності» розглянемо законодавче визначення, що міститься не тільки в чинних національних, а й в міжнародних правових актах, а також проаналізуємо основні доктринальні його тлумачення.

Варто зазначити, що поняття «культурні цінності» у правовому аспекті починає використовуватися в міжнародній теорії та практиці починаючи з 50-х років ХХ ст., коли після Другої світової війни виникла необхідність визначення переміщених культурних цінностей.

Загальновідомим міжнародним актом, що містить в собі визначення «культурні цінності» (англ. cultural property), є Гаазька конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14.05.1954 р., яку прийнято на дипломатичній конференції під егідою Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО4) [5].

Вказана конвенція є першим документом міжнародного масштабу, який передбачає охорону рухомих та нерухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту, і саме цим актом вперше був введений термін «культурні цінності». Саме таке визначення містить і чинне вітчизняне законодавство, хоча поряд з ним існують і такі тотожні поняття, як «культурна спадщина», «культурне надбання» тощо.

Ще одним міжнародним актом, що визначає поняття культурних цінностей, є Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт 1968 р., в яких культурні цінності поділяються на рухомі та нерухомі об'єкти. До нерухомих об'єктів належать місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, які становлять історичну, наукову, мистецьку чи архітектурну цінність, як релігійні, так і світські, в тому числі архітектурні або традиційні ансамблі, історичні квартали в містах або сільських населених пунктах і етнологічні споруди попередніх культур, які ще й досі знаходяться в доброму стані. Це стосується таких нерухомих об'єктів, як руїни, що збереглися на поверхні землі, а також археологічні чи історичні залишки, виявлені в землі; термін «культурні цінності» охоплює також і їхнє безпосереднє оточення. Рухомими є цінності, що мають культурне значення, в тому числі цінності в нерухомих об'єктах чи вилучені з них, а також рухомі цінності, приховані в землі, які можуть бути виявлені в місцях, що мають археологічне чи історичне значення, чи інших місцях [6].

Чинне національне законодавство містить визначення культурних цінностей в таких нормативно-правових актах: Митному кодексі України від 11.07.2002 № 92-IV, законах України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 № 1068-XIV, «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР, Основи законодавства України про культуру від 14.02.1992 № 2117-XII, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» від 26.08.2003 № 1343, Наказі Міністерства культури України «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове ввезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» від 22.04.2002 № 258, Наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 № 164 та інших.

Варто зазначити, що Основний Закон хоча і не дає визначення «культурних цінностей», все ж таки у ст. 54 встановлює, що культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей, що знаходяться за її межами [7].

Відповідно до Митного кодексу України культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [8].

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР визначає, що культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збе-

реженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [9].

Спеціальним законом в досліджуваній сфері є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 № 1068-XIV, ст.1 якого встановлює, що культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [10].

Зазначений законодавчий акт містить і перелік об'єктів, що підпадають під поняття «культурні цінності», до яких належать:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Аналіз основних нормативно-правових актів дає підстави стверджувати про відсутність єдиного визначення поняття, а також відсутність точного (вичерпного) переліку об'єктів, що підпадають під категорію «культурні цінності». Це своєю чергою ускладнює не тільки розуміння понять, а й значним чином впливає на процедурні аспекти, що можуть виникати під час ввезення, вивезення чи переміщення об'єктів, що підпадають під категорію культурних цінностей. Не розкривають правові акти і ознаки культурних цінностей.

Для кращого розуміння теоретичних аспектів поняття «культурні цінності» варто звернутися і до його доктринальних тлумачень. Важливою проблемою в аналізі досліджуваного об'єкту є відсутність єдиного уніфікованого визначення поняття «культурних цінностей» в юридичній літературі. Так, О. Сергєєв пропонує визначати культурні цінності як особливо охоронювані

правом унікальні речові результати людської діяльності, які, будучи продуктом загальної праці, мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства, тобто слугують єдиною ланкою різних поколінь людей, мають конкретноісторичний характер й виступають як фактор формування необхідного суспільству типу особистості [11, с. 32]. На думку О. Коваленко, культурні цінності, як об'єкти матеріальної та духовної культури, особливий вид цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення та необмежений потенціал зростання вартості у часі та підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [12, с. 8]. Цікавим та обґрунтованим є погляд К. Федька на досліджуване нами поняття. На думку вченого, культурні цінності являють собою річ, яка створена працею людини, зареєстрована в установленому порядку, що володіє властивостями оригінальності, а також має виняткове значення з точки зору історії народів України, її культури та науки [13].

На думку М. Александрової, «культурні цінності – це охоронювані правом речові результати людської діяльності, що мають унікальний і загальний характер, володіють історичною, художньою, науковою чи іншою культурною значимістю для суспільства і таким чином впливають на формування особистості в суспільстві і зв'язок між поколіннями людей і народами» [14, с. 180].

Є. Медведєв визначає культурні цінності з філософської та юридичної точок зору. У філософському аспекті культурні цінності – це найкращий творчий результат людської праці в певний період часу, загально визнаний в національному або в міжнародному значенні, який є певним еталоном для наступних поколінь. У правовому аспекті культурні цінності, на думку автора, мають наступні ознаки: рукотворність, природність, унікальність, всеспільність, особлива значимість для суспільства, вік [15, с. 9–10].

С. Долгов до культурних цінностей відносить унікальні громадські твори релігійного або світського характеру, що охороняються правом, які внаслідок творчого самовираження людини в минулому або сьогодні мають вагому історичну, наукову, художню чи іншу культурні цінності для суспільства і виступають сполучною ланкою між різними поколіннями людей [16].

Важливою проблемою також є вироблення критеріїв, за якими ті чи інші об'єкти можна віднести до культурних цінностей. Як відмічає Н. Злобін, той чи інший результат творчої діяльності є культурною цінністю, тобто набуває значення факту й фактора культури лише тому, що його неповторні цілісність та унікальність несуть у собі елемент загальності, й тільки в тому випадку, якщо він соціально орієнтований на формування, розвиток людини [17, с. 114]. На нашу думку, єдиним найбільш універсальним узагальнюючим критерієм для визначення культурних цінностей є критерій їх суспільної значимості з точки зору загальносвітового контексту й окремої спільноти чи країни.

На підставі аналізу законодавчих та доктринальних визначень необхідним є виокремлення основних ознак культурних цінностей. Існують такі точки зору щодо визначення ознак культурних цінностей у фаховій літературі: універсальність (тобто предмет представляє всесвітній інтерес, має цінність для всіх народів); особливий правовий режим; оригінальність, етнічна приналежність [18, с. 31].

Окрім того, до основних ознак відносять: незамінність (неможливо створити абсолютно схожий, тотожний зразок); вартість в еквівалентному вираженні (культурні цінності підлягають майновій оцінці й можуть бути віднесені до предметів матеріального світу); відповідність часовому критерію – мають бути створені більш ніж 100 (50) років тому [19, с. 29].

На нашу думку, сутнісними, системоутворюючими ознаками культурних цінностей можна вважати наступні:

- унікальність;
- незамінність;
- суспільна значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти;
- історична, художня, наукова значимість;
- створені внаслідок праці людини;
- матеріальна вартість;
- особливий правовий режим регулювання та обігу;
- обов'язковий порядок державної реєстрації.

Висновки. У ході дослідження ми з'ясували, що поняття «культурні цінності» є багатогранним поняттям, що використовується в різних сферах суспільного життя. Сьогодні відсутнє уніфіковане визначення культурних цінностей як в міжнародних, так і вітчизняних нормативно-правових актах. Окрім того, відсутня однаковість і в поглядах науковців на зазначену проблему. Проте усі наявні підходи не вирізняються принциповою відмінністю і сприяють насамперед більш глибокому дослідженню даної категорії. Під культурними цінностями ми розуміємо об'єкти матеріального світу, що становлять історичну, художню, наукову, естетичну та матеріальну цінність для окремої нації чи світової спільноти в цілому, а також підпадають під особливий правовий режим обігу. Об'єкти, що підпадають під категорію культурних цінностей, обов'язково повинні мати такі ознаки: унікальність; незамінність; суспільна значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти; історична, художня, наукова значимість; створені внаслідок праці людини; матеріальна вартість; особливий правовий режим регулювання та обігу; обов'язковий порядок державної реєстрації.

Література:

1. Культура. *Політологічний енциклопедичний словник*. К., 1997. 440 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
4. Годун Н.Ю. Правова культура: дефініція поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11–15.
5. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
6. Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт від 19.11.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
9. Про музей та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.

10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
11. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. 192 с.
12. Коваленко О.В. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 08.00.09. К., 2015. 22 с.
13. Федько К. Проблема визначення поняття культурних цінностей в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 20.12. Випуск 105 (Частина I). С. 109–114.
14. Александрова М.А. Культурные ценности как правовая категория. Пакт Рериха: 70 лет: материалы международной научно-практической конференции. СПб.: Рериховский центр СПбГУ, 2005. С. 173–186.
15. Медведев Е.В. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2003. 30 с.
16. Долгов С. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.03, 12.00.09. Москва, 2009. 25 с.
17. Проблемы философии культуры: опыт ист.-материалист. анализа / В.М. Межуев, Н.С. Злобин, В.Ж. Келле; под ред. В.Ж. Келле. Москва : Мысль, 1984. 325 с.
18. Цуглаева Н.В. Гражданско-правовой оборот музейных предметов и коллекций: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 2003. 31 с.
19. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. Москва, 2005. 427 с.

Парагайло В. А. Основные подходы к определению понятия «культурные ценности» в нормативных актах и юридической литературе

Аннотация. Рассматриваются основные научные подходы к определению понятия «культурные ценности». Исследуются основные международные и отечественные нормативно-правовые акты, содержащие определение культурных ценностей и перечень объектов, которые им соответствуют. Анализируется доктринальное толкование понятия культурных ценностей, их основных признаков и критериев, по которым можно отнести те или иные объекты к культурным ценностям.

Ключевые слова: дефиниция, культурные ценности, культурное наследие, достояние государства, признаки культурных ценностей.

Prahailo V. Main approaches to the definition of concept “cultural values” in statutory enactments and legal literature

Summary. The main scientific approaches to the definition of the concept of “cultural values” are considered. The main international and domestic normative legal acts that contain the definition of cultural values and a list of objects according that correspond to them. The doctrinal interpretation of the notion of cultural values, their main features and criteria by which certain objects can be attributed to cultural values are analyzed.

Key words: definition, cultural values, cultural heritage, state acquirement, signs of cultural values.